

MAGDALENA BŁASZCZAK

Krytycznie o małżeństwie człowieka z robotem

Marriage Between the Person and the Robot: Critical Remarks

The author discusses issues of sexual and emotional human relations with a humanoid robot. This phenomenon heralds impressive technological progress but raises several doubts. As the problem has been of interest to mainly foreign researchers, it was also regarded as important to present the Polish legal perspective. First, the author presents the traditional model of family (marriage). Second, the author presents the genesis and characteristics of human-robotic relationships. The paper also presents the formulation of potential legal problems and an attempt to consider the possible prospects of the legislator. Finally, the author emphasized the arguments for the rightness of treating human intercourse with humanoid critically, and thus not underestimating the risks that may occur as a result of the implementation of revolutionary demands on the subjectivity of robots, the legality of sexual services, or even marriages with their participation.

MAGDALENA BŁASZCZAK magister prawa

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID – 0000-0002-6167-096X / e-mail: magdalena.blaszczak@amu.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: małżeństwo, roboty humanoidalne (androidy, humanoidy), roboty seksualne, osoby elektroniczne, prawo nowych technologii

KEYWORDS: marriage, humanoid robots (androids, humanoids), sex robots, electronic persons, new technologies law

1 | Uwagi wstępne

Zdradzenie krytycznej opinii już w samym tytule – i to w tak wymownym sporze ideologicznym jakim jest hierarchizowanie ludzi ze względu na ich preferencje seksualne – może prosić się o przypisanie miana nieostrożności. Tym bardziej w obliczu nastrojów, jakie narastają wokół dyskusji nad współczesną definicją i istotą małżeństwa^[1]. Należałoby jednak zrezygnować z eufemizmów, tj. przyznać, że instytucja małżeństwa dotknięta jest kryzysem. Właściwie już od początku rewolucji seksualnej obserwujemy tzw. pęd ku wolności, czyli dążenie przez społeczeństwo do nieograniczonej (prawnie) wolności wyboru drogi życiowej, m.in. preferowanie przez młode pokolenia niedozgonnej kohabitacji, deklarowanie bezdzietności czy swobody w wyborze własnej płci^[2]. W Polsce newralgiczny punkt stanowi poddanie się ujednoliceniu standardów unijnych w zakresie równouprawnienia małżeństw jednopłciowych^[3]. Niemal pewne jest, że te

¹ O niebezpiecznym trendzie poszukiwania wartości o poziomie ponadnarodowym, który charakteryzuje stale forsowana granica swobody, zob. Chantal Delsol, *Kamienie węgielne. Na czym nam zależy?*, przeł. Małgorzata Kowalska (Kraków: Znak, 2018), 14; Por. R.P. George w: Krzysztof Motyka, „O nowej teorii prawa naturalnego, małżeństwie i wolności religii. W związku z książką Sherifa Girgisa, Ryana Thomasa Andersona i Roberta Petera George’a Czym jest małżeństwo?” *Studia z Prawa Wyznaniowego*, t. xxiv (2021): 39. doi.org – „Niektóre zmiany prawne „nie rozszerzają prawa do małżeństwa (...), raczej redefiniują instytucję i, mówiąc ściśle, znoszą ją”.

² Piotr Szukalski, „Rodzina przyszłości w perspektywie demograficznej,” [w:] *Nowy ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach*, red. Ewa Rokicka, Jolanta Grotowska-Leder (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013), 411 i n., 417, 421; O fali kryzysu rodziny już w poprzednim stuleciu, zob. Tadeusz Smoczyński, „Prawa człowieka a prawa rodziny (Watykan, 22–24 x 1998)” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1999): 96; O genezie procesu „i widocznej do dziś obsesji (...) na punkcie seksu” – zob. Motyka, „O nowej teorii prawa naturalnego, małżeństwie i wolności religii. W związku z książką Sherifa Girgisa, Ryana Thomasa Andersona i Roberta Petera George’a Czym jest małżeństwo?”, 32.

³ Rodzima eskalacja sporu dotyczy normy wyrażonej przez przepis art. 18 ustawy zasadniczej, zgodnie z którym „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.), dalej Konstytucja RP; Por. opinię prawną, która charakteryzuje przedmiot debaty, np. Instytut na Rzecz Kultury Prawnej *Ordo Iuris*, *Opinia amici curiae* Fundacji Instytut na Rzecz Kultury Prawnej *Ordo Iuris* w sprawie połączonych skarg konstytucyjnych [sygn. akt. sk 12/17,

dalsze wzbraniane się przed (r)ewolucją w obrębie relacji międzyludzkich w końcu odnotuje swój kres^[4]. W następstwie zwiększającego się poziomu akceptacji i tolerancji wobec tego, jaką konfigurację jednostek można uznać w świetle prawa za pozostające we wspólnym pożyciu imitującym małżeństwo, propagowane mogą być postulaty jeszcze dalej ingerujących zmian prawnych^[5]: (1) rozszerzenia małżeństwa na więcej niż dwa podmioty, tzw. małżeństwa poliamoryczne^[6]; (2) dopuszczenia małżeństw człowieka z nie-człowiekiem, np. zwierzęciem^[7] bądź robotem.

13/17, 14/17 i 15/17 – przyp. MB] kwestionujących zgodność art. 1 § 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy z Konstytucją RP, ordoiuris.pl; Aktualnie wśród krajów UE, które nie uznają nawet zarejestrowanych związków partnerskich wymienia się: Bułgarię, Łotwę, Litwę, Polskę, Rumunię i Słowację, zob. *Zarejestrowane związki partnerskie*, europa.eu; A brak modelu małżeństwa akceptowanego przez wszystkie państwa stanowi przeszkodę w wypracowaniu europejskiego prawa, tak chociażby E. Caracciolo di Torella, A. Masselot w: Tomasz Sokołowski, „Europejskie prawo rodzinne – pojęcie, zakres, źródła oraz wykładnia” *Europejski Przegląd Sądowy*, nr 5 (2006): 4.

⁴ Piotr Szukalski, „Rejestrowane związki osób tej samej płci we współczesnej Europie” *Dysfunkcje Rodziny. Roczniki Socjologii Rodziny*, t. XXI (2011): 183, repozytorium.amu.edu.pl.

⁵ O nietradycyjnych konfiguracjach małżeństw jako „kompletnej fantastyce prawnej” w Polsce, zob. Rafał Mizerski, „Prawa człowieka a poligamia” *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego*, nr 7 (2016): 190, polona.pl; Por. skrajny przykład kobiety (Angela Marie Vogel), która zawarła związek małżeński z korporacją – zob. Mark Goldfeder, Yosef Razin, „Robotic Marriage and the Law” *Journal of Law and Social Deviance*, nr 10 (2015): 149, przyp. 40. heinonline.org.

⁶ „Z liberalnego punktu widzenia, nie ma powodów, dla których trzech lub więcej ludzi nie miałyby żyć razem i być związanych małżeństwem” – B. van der Sloot w: Mizerski, *Prawa człowieka a poligamia*, 190; O tym, że ewolucja małżeństwa zmierza ku poliamorii lub chociażby niemonogamicznych form aktywności seksualnej – zob. Christian Klesse, „Polyamory: Intimate practice, identity or sexual orientation?” *Sexualities*, nr 1–2 (2014): 81–99. doi.org. Por. odosobniony przypadek „przyzwolenia” na praktykę poligamii w gałęzi chrześcijańskiej – Fundamentalistyczny Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, zob. Paul South, „Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. Wisan” *The Urban Lawyer*, nr 3 (2011): 912 i n.

⁷ Pomimo tego, że związek człowieka ze zwierzęciem występuje w kulturze raczej jako przejaw fantastyki, zdarzają się zagraniczne „małżeństwa” z psem, kotem, koniem, kozą, krową, delfinem czy nawet żabą. Zob. opracowanie archetypu/motywu związku lub małżeństwa między człowiekiem a zwierzęciem, które nierzadko magicznie przemienia się w istotę ludzką i realizuje przy tym cel moralizatorski, Carole G. Silver, „Animal Brides and Grooms: Marriage of Person to Animal” [w:] *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*, red. Jane Garry i Hasan El-Shamy (Armonk-London: M.E. Sharpe, 2005), 93 i n.; Por. powyższe

Współcześnie emocjonalny lub seksualny związek człowieka z robotem wydaje się zbyt abstrakcyjny, a nawet wręcz wynaturzony. Fałszem byłoby jednak ignorować możliwości robotyki, w tym stopniowo wzrastającej dostępności usług seksualnych z udziałem robotów. Dlatego na łamach niniejszego artykułu przedstawiono refleksje, które mogą pełnić funkcję co najwyżej prewencyjną wobec futurystycznych stanów faktycznych^[8]. Pokłosiem tego są wyrażone w dalszej części problemy oraz postulaty prawne, które zostały wyraźnie określone jako potencjalne (i przez to niewykluczone). Ponadto, sformułowano je w formie pytań otwartych na potrzeby dyskusji akademickiej. Bowiem akurat instytucja małżeństwa, jak trafnie zauważa Jacek Gołaczyński, „stanowi tę sferę życia ludzkiego, którą niechętnie poddaje się jakimkolwiek zewnętrznym ingerencjom, w szczególności zaś regulacjom prawnym”^[9]. Finalne stanowisko od zawsze wykazuje silnie powiązanie z aktualnością konwenansów – te zaś w odległej przyszłości mogą wynikać z *terra ignota* pod postacią ery relacji ludzko-robotycznych.

z (1.1) *Man in India Marries Dog to Atone for Stoning to Death Mating Canines*. foxnews.com; (1.2) *Girl weds dog to break 'evil spell'*. news.bbc.co.uk; (2) *German man 'marries' his dying cat*. news.bbc.com.uk; (3) Alan L. Miller, „The Woman Who Married a Horse: Five Ways of Looking at a Chinese Folktale” *Asian Folklore Studies*, nr 2 (1995): 275–305. doi.org; (4) *'Man marries goat' captivates millions*. telegraph.co.uk; (5) *Bali Teenager Passes Out Marrying Cow He Had Sex With*. jakartaglobe.id; (6) *British Woman Marries Dolphin*. foxnews.com; (7) Dean Nelson, *Seven-year-old Indian girls »marry« frogs*. telegraph.co.uk.

⁸ Podobnie jako o „eksperymentcie myślowym”, zob. Margaret Ryznar, „Robot Love” *Seton Hall Law Review*, nr 2 (2019): 353. ssrn.com. Niedostateczne upowszechnienia zjawiska relacji ludzko-robotycznych nie powinno stanowić bariery dla zajęcia stanowiska prawnego, ibidem, 355 i n.; Powołanie się na zapobiegawczą rolę nauki, zob. także (1) Budi Yulianto, Shidarta, „Philosophy of Information Technology: Sex Robot and Its Ethical Issues”, [w:] *Rapid Automation: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, red. Management Association, Information Resources (Hershey: IGI Global 2019), 1148 i n. doi.org; (2) Yusuff Jelili Amuda, Ismaila B. Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective” *OIDA International Journal of Sustainable Development*, nr 6 (2012): 20. ssrn.com.

⁹ Cyt. za: Jacek Gołaczyński, *Prawo prywatne międzynarodowe* (Warszawa: C.H. Beck, 2017), 309.

2 | Problematyka związków ludzko-robotycznych

Rozwój robotów o przeznaczeniu seksualnym jako czynnika potęgującym zagrożenia społeczne dostrzegł już w 2013 r. Piotr Szukalski: „(...) już dzisiaj Internet zaspokaja potrzebę kontaktu z innymi, zaś niektóre środki psychotropowe zaspokajają emocje. Czy zatem w przyszłości nie pojawią się swoiste *sex-machines*, zaspokajające w pełni zindywidualizowane, wyrafinowane potrzeby erotyczne, eliminując »społecznie realizowane« potrzeby seksualne? Czy stworzenie człekokształtnych, posłusznych cyborgów nie zachęci wielu do ograniczenia do nich codziennych kontaktów (wszak już dziś często zwierzęta są najważniejszymi domownikami, dla których przeznaczone są najcieplejsze uczucia)?”^[10]. Natomiast David Levy powiązał tendencję do uosabiania zwierząt z uosobieniem robotów, które jego zdaniem zapewniają o wiele większe możliwości^[11]. Autor ten w 2007 roku postawił wizjonerską tezę, że o ile prawo do małżeństwa z robotem będzie postulowane przez mniejszość, tak praktyka seksualna pomiędzy ludźmi a robotami stanie się codziennością do 2050 roku^[12]. I pozornie pozostające w domenie *science-fiction* małżeństwo człowieka z robotem stało się faktem, kiedy w 2017 roku w Chinach doszło do zawarcia pierwszego formalnego

¹⁰ Cyt. za: Szukalski, „Rodzina przyszłości w perspektywie demograficznej”, 422 i n.

¹¹ David Levy, *Love and Sex with Robots* (United States: Harper Perennial, 2007), 46 i n., 90 i n.; Choć zwierzęta raczej odgrywają rolę dzieci niż partnerów, więc uczucia te nie są nacechowane romantyzmem lub pociągami seksualnym. Poza tym na rynku dostępne są już elektroniczne zwierzęta domowe, np. robot-pies Sony, które póki co nie wyparły istot żywych, zob. Seth Lloyd, *Wired for romance*. latimes.com. Por. za Justynem Piskorskim, że „upodmiotowienie, polegające nawet na zmianie prawnej pozycji zwierząt może dowodzić zmiany wrażliwości współczesnej kultury”, co jednak ma celu oczywiście ochronę zwierząt, a nie ich antropomorfizację, Justyn Piskorski, „Zwierzęta i prawo karne – perspektywa antropologiczna” *Humanistyczne Zeszyty Naukowe Prawa Człowieka*, nr 18 (2015): 155. humanrights.com.pl.

¹² (1) Levy, *Love and Sex with Robots*, 151 i n. oraz (2) David Levy, „Why Not Marry a Robot?”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy (London: Springer, 2017), 3 i n.; Prawdopodobieństwo woli człowieka do poślubienia robota wyraża również Ryznar, „Robot Love”, 353; O zawieraniu tychże małżeństw „z błogosławieństwem prawa”, zob. Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law” 140 i n.; Odmienne zdanie, iż związki ludzko-robotyczne są przedwczesne, przesadzone i niesubtelne, nawet w porównaniu do filmów *science-fiction* – zob. Lloyd, *Wired for romance*, el.

związku pomiędzy człowiekiem a robotem^[13]. Rok później w Houston w Teksasie mieszkańcy zaniepokojeni zagrożeniem dla lokalnej społeczności skierowali do władz sprzeciw przeciwko otwarciu domu publicznego oferującego usługi świadczone wyłącznie przez roboty seksualne^[14]. Jednakże tożsama inwestycja powstała w Barcelonie^[15]. Jak można więc zauważyć, popyt na robotyczne usługi seksualne wzrasta nie tylko na rynkach azjatyckich i amerykańskich, ale również europejskim^[16]. Przykładowo w niemieckim badaniu niemal połowa z ponad 250 ankietowanych mężczyzn wyraziła zainteresowanie zakupem robota seksualnego, niezależnie od faktu pozostawania w związku z człowiekiem^[17]. Tak optymistyczne dla branży statystyki zapewniają wzrost kapitału inwestycyjnego, a tym samym dążenie przez producentów do innowacyjnej maksymalizacji realności doznań seksualnych z robotami^[18].

¹³ *Notabene* naukowcem (sic!). Mowa o Zheng Jiajia – chińskim inżynierze, który postanowił poślubić „żeńskiego” humanoida, zob. Kristin Huang, *Chinese engineer ‘marries’ robot after failing to find a human wife*. scmp.com; *Vide* także małżeński związek ludzko-robotyczny zawarty w 2021 r. przez Yuri Tolochko – kazachstańskiego influencera, działacza na rzecz praw LGBTQIA+ – zob. Shamani Joshi, *Man Who Married His Sex Doll Opens up About His Marriage*. vice.com.

¹⁴ Ostatecznie działalność została zakazana przez jednogłośnie decyzję Rady Miasta Houston – zob. Nicholas J. Walter, „You May Kiss the AI: An Analysis of Whether Rationales for Legalizing Some Nontraditional Marriages Also Justify Legalizing Human-Robot Marriage” *Jurimetrics*, nr 3 (2020): 353. proquest.com.

¹⁵ *Europe’s First Sex Doll Brothel*. vice.com.

¹⁶ O zaimportowaniu powszechnie znanego modelu prostytucji do relacji między człowiekiem a robotem, zob. Kathleen Richardson, „The asymmetrical »relationship«: parallels between prostitution and the development of sex robots” *SIGCAS Computers and Society*, nr 3 (2015): 290 i n. doi.org; Za zastąpieniem osób prostytuujących się robotem seksualnym przemawia głównie zwiększanie zysków ekonomicznych, ale też ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób wenerycznych, tak chociażby Amuda, Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective”, 20.

¹⁷ Jessica M. Szczuka, Nicole C. Krämer, „Influences on the Intention to Buy a Sex Robot”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy (London: Springer, 2017), 77–83.

¹⁸ Levy, *Love and Sex with Robots*, 288 i n.; Jonathan Coopersmith, „Pornography, videotape, and the Internet” *IEEE Technology and Society Magazine*, nr 1 (2000): 27–34. doi.org; Uzupełniająco zob. dokument filmowy z 2017 r. *The Sex Robots Are Coming* (reż. Nick Sweeney) o producencie *RealDoll* – Rebecca Nicholson, *The Sex Robots Are Coming review – Who’d have thought they’d have a soft Scottish accent?*. theguardian.com.

Koncentracja na powyższych aspektach bliższa jest jednak traktowaniu ich jako zaledwie kolejnego gadżetu erotycznego. Natomiast oś dla rozważań o robotach jako istotach humanoidalnych to wyjście poza zakres robotów przemysłowych, usługowych, towarzyszących lub opiekuńczych. Zjawisko można w skrócie opatrzeć ewoluowaniem robotów od pracowników fizycznych do umysłowych, czyli posiadających cechy ludzkie, tj. różnicujące je od pozostawiania rzeczą^[19]. Zaawansowane projekty robotów humanoidalnych zakładają m.in. pozyskiwanie sztucznej skóry za użyciem elastycznych polimerów oraz wykazywanie aż 77 wzorców zachowań ludzkich^[20]. Nie dziwi zatem, że roboty generują coraz to liczniejsze przypadki „samodzielnosci”, które zaskakują nawet samych twórców. W 1997 roku szachowa maszyna Deep Blue pokonała ówczesnego mistrza świata w szachach Garry’ego Kasparowa^[21]. Zachowania zbliżone do działania umysłu ludzkiego przejawiał także wyposażony w sztuczną inteligencję robot Grace (Uniwersytet Carnegie-Mellon), który samodzielnie zarejestrował się na konferencję naukową^[22]. Z kolei pejoratywny charakter niekontrolowanych działań to przede wszystkim kazus chatbota Tay (Microsoft), który zamieścił wpisy podważające istnienie Holocaustu, gloryfikujące Hitlera, będące przejawem rasizmu wobec obywateli Meksyku i Żydów oraz nazywające feminizm rakiem^[23]. Zaś kierunek dla wizerunku humanoida oddaje wynalazek z Hongkongu – Sophie (Hanson Robotics), która już od kilku lat jest obywatelem Arabii Saudyjskiej, a tym samym pierwszym robotem o takim statusie prawnym^[24].

Na tej podstawie wyróżnia się dwie kategorie robotów, z którymi człowiek może chcieć zawrzeć związek: (1) android (robot humanoid) – robot wygląda i zachowuje się na wzór podobieństwa człowieka; (2) cyborg

¹⁹ Podobnie Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law”, 138.

²⁰ Joel Achenbach, *Programmed for Love*. washingtonpost.com; Por. z dowolnym robotem o wykorzystaniu *strictie* przemysłowym, np. składającym krzesło z IKEA – zob. Francisco Suárez-Ruiz et al., „Can robots assemble an IKEA chair?” *Science Robotics*, nr 17 (2018), el. doi.org.

²¹ Murray Campbell et al., „Deep Blue” *Artificial Intelligence*, nr 1-2 (2002): 57-83. doi.org.

²² Achenbach, *Programmed for Love*, el.

²³ Kamil Mamak, *Prawo karne przyszłości* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 81 i n.

²⁴ Szerzej o „ludzkich” dokonaniach Sofi – zob. Ryznar, „Robot Love”, 354; Twórcy zapowiedzieli dalszą produkcję tożsamyh robotów – zob. Jesus Retto, *Sophia, first citizen robot of the world* (Lima: ResearchGate, 2017). researchgate.net.

(cybernetyczny organizm) – sztuczna inteligencja zastępuje ludzki mózg, ale reszta organizmu (ciała) pozostaje względnie normalna^[25].

Przedmiot artykułu opiera się na pierwszej kategorii oraz zawęża ją do androidów o alternatywnych funkcjach, tj. robota erotycznego lub humanoida jako partnera życiowego (małżonka)^[26].

3 | Potencjalne perspektywy prawne

Wskutek prognoz w obszarze relacji z robotami humanoidalnymi można założyć trzy odmienne scenariusze. Zaprezentowana kolejność uzależniona jest od prawdopodobieństwa ich materializacji: (1) w drodze stosowania obowiązujących już norm nastąpi jedynie adekwatne rozszerzenie wykładni prawa na relacje ludzko-robotyczne; (2) wymagane będzie znowelizowanie poszczególnych przepisów o wzmianki odnoszące się bezpośrednio do relacji ludzko-robotycznych, w szczególności w gałęzi prawnokarnej; (3) ustanowiony zostanie odrębny aktu prawny regulujący relacje ludzko-robotyczne^[27]. Spełnienie któregośkolwiek z powyższych wariantów legislacyjnych jest ściśle powiązane z faktycznym stopniem upowszechnienia zjawiska emocjonalnych i seksualnych relacji ludzko-robotycznych.

Badając bieżący stan prawny z myślą o humanoidach, należy zwrócić uwagę na opracowaną przez Parlament Europejski w 2017 roku rezolucję w zakresie przepisów prawa cywilnego dotyczących robotyki^[28], w której

²⁵ Podział za Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law”, 151 i n.; „Android” w: *Online Etymology Dictionary*. etymonline.com; „Cyborg” [w:] *Online Etymology Dictionary*, etymonline.com.

²⁶ Podział pomocniczy Amuda, Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective”, 20 i n.; Por. szczególnie opis hipotetycznego 40-letniego związku partnerskiego człowieka z robotem, zaproponowany przez Kamil Mamak. „Should criminal law protect love relation with robots?” *AI & Society* (2022): 1 i n. doi.org.

²⁷ O podobnym rozwiązaniu dyskutowano już w 2006 r. w Korei Południowej – zob. Amuda, Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective”, 20.

²⁸ Uzasadnienie do Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 16 lutego 2017 r. zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie przepisów prawa cywilnego dotyczących robotyki (2015/2103(INL)), dalej: Rezolucja PE.

uwzględniono pojęcie statusu osoby elektronicznej – docelowo przyznanego najbardziej rozwiniętym androidom^[29]. W dokumencie dokonano również zdefiniowania i sklasyfikowania inteligentnych robotów^[30], m.in. robotów do opieki czy robotów medycznych^[31]. W treści dokumentu wielokrotnie pada odwołanie do zasad i standardów etycznych, nie tylko w fazie użytkowej, ale już projektowej, przez co zalecane jest powołanie Komitetu etycznego ds. badań w przedmiocie robotyki^[32].

Natomiast skupiając się na instytucji małżeństwa oraz porządku prawnym o szczeblu krajowym – zgodnie z normami wyrażonymi przez przepisy art. 18 Konstytucji RP oraz art. 1 par. 1 k.r.o.^[33] – nie jest możliwe zawarcie prawnie wiążącego małżeństwa między człowiekiem a robotem, ponieważ instytucja małżeństwa zarezerwowana jest dla ludzi oraz par zróżnicowanych płciowo^[34]. Wykładnia ta nie przeczy jednak prawu człowieka do stosunków seksualnych z robotem, a nawet prawu człowieka do pozostawania z robotem w związku kohabitacyjnym. Zjawisko korzysta z uprawnienia prawnej ochrony życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz uprawnienia do decydowania o swoim życiu

²⁹ Odpowiedzialność, ust. 59, lit. f Rezolucji PE.

³⁰ Szerzej o wymaganych cechach, zob. Zasady ogólne dotyczące rozwoju robotyki i sztucznej inteligencji do celów cywilnych, ust. 1 Rezolucji PE.

³¹ O funkcji terapeutycznej (rehabilitacyjnej) robotów, z myślą o pacjentach borykających się z medycznie zdiagnozowanymi trudnościami w aktywności seksualnej, zob. (1) Oliver Bendel, „Sex Robots from the Perspective of Machine Ethics”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy (London: Springer, 2017), 17 i n.; (2) Nancy S. Jecker, „Nothing to be ashamed of: sex robots for older adults with disabilities” *Journal of Medical Ethics*, nr 47 (2021): 26–32. doi.org.

³² Być może organ kierowałby się m.in. zasadami Asimova, o których wspomina większość badaczy robotyki, zob. np. Mamak, *Prawo karne przyszłości*, 70. O tym, że Europa pręźnie rozwija linie produkcyjne (sprzedażowe) robotyki, a tym samym dąży do pozycji lidera wobec ram etycznych i prawnych, zob. lit. D, Wprowadzenie Rezolucji PE.

³³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359), dalej: k.r.o.

³⁴ Szerzej o heteroseksualności i monogamiczności instytucji małżeństwa oraz poddawaniu tych instytucjonalnych cech dyskusji doktrynalnej, zob. Lech Garlicki, „art. 18”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, wyd. 2, red. Marek Zubik (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2016), pkt 5, LEX/el.; zaś o charakterystyce małżeństwa według k.r.o. – zob. Tomasz Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu* (Poznań: Ars Boni et Aequi, 2013), 30 i n.

osobistym – na mocy art. 47 Konstytucji RP, analogicznie do związków jednopłciowych czy prostytucji etc.^[35]

Relacje ludzko-robotyczne w demokratycznym państwie interpretowane będą zatem jako raczej legalne. Przeszkodą dla odmiennego stanowiska jest konstytucyjne ograniczenie w regulowaniu tak intymnych spraw, pozornie prywatnych, jak właśnie wolność seksualna i obyczajność^[36]. Chociaż kwestie karnoprawne rzadko kiedy nie zachęcają do polemiki – każdorazowe odejście od utartego wzorca zachowania społecznego można odbierać z jednej strony jako postęp, zaś z drugiej strony jako dewiację^[37]. Jednakże prawo karne jako *ultima ratio* jest bezpośrednim wyrazem negatywnej oceny prawodawcy wobec poszczególnych czynów, traktowanych jako zabronionych^[38]. Odnosząc się do relacji seksualnych człowieka z robotem, za wystarczające byłoby przyjęcie kwalifikacji na wzór praktyk BDSM i innych fetyszy seksualnych. Nawet potraktowanie obcowania płciowego z androidem jako perwersji nie implikuje postulowania o kryminalizacji, tak jak ma to miejsce w przypadku gerontofilii, dendrofilii, agalmatofilii i innych zaburzeń preferencji seksualnych. Z kolei ze względu na fakt pozostawiania przez robota rzeczą, trudno porównywać czynności seksualne z jego wykorzystaniem do częściowo penalizowanej zoofilii (art. 202 par. 3 k.k.) albo penalizowanej pedofilii (art. 200 k.k.).

³⁵ Podobnie zakłada nawet restrykcyjne prawo islamskie (szariat) – zob. Amuda, Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective”, 25.

³⁶ Stąd przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (rozdział xxv, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2345 z późn. zm.), dalej: k.k.) spotykają się z takim dylematem, tak chociażby Kaja Ptak, „Granice racjonalnego prawotwórstwa. Prawo i moralność wobec perwersji seksualnych” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 12 (2017): 27 i n., rozdz. 4 i 5. sip.lex.pl.

³⁷ Zasadniczo wyróżniamy dwa skrajne podejścia do seksualności człowieka – o ile etyka restrykcyjna zakłada istnienie jednego właściwego moralnie wzorca zachowań seksualnych, o tyle etyka permissywna uważa, że każda relacja oparta na dobrowolnej zgodzie partnerów nie jest sprzeczna z zasadami moralnymi, zob. J. Stelmach et al. w: Ptak, „Granice racjonalnego prawotwórstwa. Prawo i moralność wobec perwersji seksualnych”, 25.

³⁸ Lech Garlicki, „Prawo karne jako *ultima ratio*. Zasada i praktyka jej stosowania”, [w:] *Prawo wobec problemów społecznych. Księga Jubileuszowa profesor Eleonory Zielińskiej*, red. Barbara Namysłowska-Gabrysiak, Katarzyna Syroka-Marczewska, Anna Walczak-Żochowska (Warszawa: C.H. Beck, 2016), 81 i n. Aczkolwiek ocena ta ulega wpływom procesów społecznych, co doskonale obrazuje, np. narastająca dekryminalizacja przestępstwa bigamii (art. 206 k.k.) – zob. Lech Gardocki, *Prawo karne* (Warszawa: C.H. Beck, 2021), 288.

Zważywszy na względy etyczne^[39], na ewentualną kryminalizację zastraszyć może skrajny przykład robotów seksualnych z wizerunkiem dzieci, docelowo przeznaczonych jako substytut dla ujęcia przestępczych popełnień seksualnych o charakterze pedofilskim^[40]. Zaś z zamiarem ochrony małoletnich, wymagane byłoby traktowanie dostępu do robotów seksualnych z tożsamym ograniczeniem wiekowym, jak to ma miejsce przy okazji produktów erotycznych czy pornograficznych. Niemniej zrzeczenie usług robotów seksualnych w ramach domów publicznych i czerpanie korzyści finansowych z „nierządu” robotów nie wypełni znamion przestępstwa sutenerstwa (art. 204 k.k.). Człowiek jako właściciel humanoida poniesie jednak odpowiedzialność karną za naruszenia dóbr prawnie chronionych, które mogą wystąpić w toku użytku robota o przeznaczeniu seksualnym. W zależności od stanu faktycznego przypisanie sprawstwa może objąć zarówno użytkownika, jak i podmioty związane z dostępnością androidów (programiści, producenci i sprzedawcy)^[41]. Obecnie najbardziej realne zagrożenie to narażenie na naruszenie danych przetwarzanych i gromadzonych przez roboty seksualne, co wynikać może z oprogramowania rejestrującego obraz lub dźwięk, a przy tym tożsamość użytkowników w celach tzw. profilowania^[42].

³⁹ Szerzej o etyce ram prawnych dla robotów seksualnych, zob. (1) Yulianto, Shidarta, „Philosophy of Information Technology: Sex Robot and Its Ethical Issues”, 1148 i n.; (2) Amuda, Tijani, „Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective” 20; (3) Ryznar, „Robot Love”, 355 i n.

⁴⁰ Zob. wypowiedź R. Arkin w: Charles Q. Choi, *Sex and marriage with robots? It could happen*. nbcnews.com; Por. publikację feministycznej Kampanii Przeciwko Sex Robotom, która postuluje nawet o zakazie robotów seksualnych z wykorzystaniem wizerunku kobiet – *Man-Made Women. The Sexual Politics of Sex Dolls and Sex Robots*, red. Kathleen Richardson, Charlotta Odland (Cham: Palgrave Macmillan, 2022).

⁴¹ Mamak, *Prawo karne przyszłości*, 93 i n., 98 i n. – porównuje to do stanu prawnego wobec przypisywania odpowiedzialności kierowcy-sprawcy wypadku, który nie zachowuje należytej ostrożności przy korzystaniu z systemów wspomagających, np. asystenta parkowania czy tempomatu. Wina może wynikać z umyślności sprawcy, np. hakowania samochodów autonomicznych, ale i nieumyślności, np. błędach w oprogramowaniu.

⁴² Dane algorytmiczne mogą nawet odpowiadać za dopasowanie do człowieka poszczególnego robota, zob. (1) Yulianto, Shidarta, „Philosophy of Information Technology: Sex Robot and Its Ethical Issues”, 1148 i n.; (2) Lynne Hall, „Sex with Robots for Love Free Encounters”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy (London: Springer, 2017), 128 i n.

Zakładając bardziej rewolucyjny wariant, tj. odpowiedzialności karnej po stronie humanoidów, w wyniku przyznania robotom podmiotowości (elektronicznej) nie dziwiłoby przekonanie, że robot mógłby nawet podżegać do popełnienia przestępstwa czy zagrażać zdrowiu lub życiu człowieka, tak samo jak drugi człowiek^[43]. Wśród robotów seksualnych pierwszorzędnie kojarzonym zdarzeniem zdaje się zgwałcenie (art. 197 k.k.) bądź doprowadzanie do śmierci człowieka w trakcie obcowania płciowego (art. 148 k.k.). Wówczas niewątpliwym wyzwaniem byłoby dostosowanie środków karnych do specyfiki sprawców-robotów^[44]. W drugiej kolejności nasuwa się możliwość popełnienia przestępstwa bigamii (art. 206 k.k.), jeżeli jedna ze stron w aktualnie rozumianym małżeństwie zawarłaby również formalny związek z robotem. Aczkolwiek czy za występki odpowiadałyby tylko człowiek, czy także humanoid, który poślubił więcej niż jednego człowieka tudzież równocześnie człowieka i robota?

Hipotetycznie zmianie może ulec też cywilnoprawny status androidów. Wówczas punkt zapalny stanowiłoby rozstrzygnięcie, czy godne byłoby niejako zrównanie człowieka z humanoidem poprzez traktowanie obu jako osób fizycznych?^[45] Czy wobec tego złotym środkiem okaże się stworzenie przez prawo dodatkowego określenia – osoby elektronicznej? Czy przyznanie statusu, ewentualnie nadanie ważności oświadczeniom woli robota, warunkowałyby test Turinga?^[46] Jak rzutowałyby to na rozumienie

⁴³ Ryznar, „Robot Love”, 353 – charakteryzuje roboty jako „wyrafinowanie humanoidalne”; O stosowaniu w przyszłości prawa karnego także wobec robotów, m.in. o odpowiedzialności za słowa, zob. Mamak, *Prawo karne przyszłości*, 89, 81 i n.; Zaś o odpowiedzialności za zawierane kontrakty i popełnione czyny zabronione, zob. Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law”, 144.

⁴⁴ Por. P. Asaro w: Mamak, *Prawo karne przyszłości*, 89. Z kolei Kamil Mamak wymienia: zresetowanie (lub trwale wyłączenie) jako substytut kary śmierci; czasowe wyłączenie robota, co odpowiadałoby karze pozbawienia wolności oraz odkręcenie części, ażeby uniemożliwić poruszanie i przemieszczenie się. Najsukuczniejsze mogą okazać się jednak kary ograniczenia wolności (prace społeczne), tak chociażby G. Hallevy w: *ibidem*, 90.

⁴⁵ Por. Delsol, *Kamienie węgielne. Na czym nam zależy?*, 70 – „(...) na porządku dziennym stoi problem statusu osoby. Aby uratować nienaruszalną godność człowieka [art. 30 Konstytucji RP – przyp. MB], trzeba bronić wiary w to, że ludzka jednostka jest osobą”.

⁴⁶ Twierdząco odpowiada Ryznar, „Robot Love”, 367; co słusznie kwestionują Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law”, 172 – zob. fragment o słynnym eksperymencie myślowym „Chinese Room” Johna Searle’a – zob. *ibidem*, 163 i n. Por. Kamil Mamak, „Źródła statusu moralnego robotów”, [w:] *Blade Runner. O pracach quasi-człowieka*, red. Kamil Zaidler (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu

zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych? Czy robota również należałoby kategoryzować ze względu na jego wiek? Czy odpowiadałby on ludzkiemu, więc zastosowanie znalazłby np. przepis dotyczący przeszkody wieku przy zawarciu małżeństwa? Czy płęć androida różniana byłaby poprzez odpowiednio żeńskie albo męskie sztuczne genitalia? Jak inaczej określić, czy robot zajmuje stronę kobiety albo mężczyzny w formalnym związku? A gdyby już do zawarcia małżeństwa doszło, to czy analogicznie stosowane byłyby małżeńskie ustroje majątkowe? Z kolei, czy w przypadku potomstwa robot posiadałby prawa do opieki nad dziećmi? Czy robot byłby uznany za ojca dziecka z racji małżeńskiego domniemania ojcostwa? Co jeżeli robot zostałby jedynie wykorzystywany przy sztucznym wspomaganiu prokreacji?^[47] Nie można również wykluczyć ustania małżeństwa w wyniku śmierci małżonka albo rozwodu. Czy robot mógłby wtedy sklonować dziecko, ażeby móc opiekować się robotyczny klonem? Myśląc jeszcze szerzej, kto jest słabszą stroną, podlegającą ochronie w małżeństwie człowieka z robotem? Zakładając, że istniałyby związki ludzko-robotyczne, to czy stanowi to jednocześnie furtkę wobec prawa robotów do poślubiania siebie nawzajem i tworzenia w pełni robotycznych rodzin? Jak wówczas interpretować zdradę małżeńską?^[48] Pomimo, że „małżeństwo

Gdańskiego, 2021), 144 – „Nie mamy dostępu do umysłu innych ludzi, a co dopiero do wewnętrznego życia robotów”. Stąd postępowanie zgodnie z wyuczonymi instrukcjami nie może równać się ze zrozumieniem, tj. intencjonalnością. Zwolennicy decyzyjności robotów bronią, że człowiek również jest programowany przez system edukacji, która przekłada się na wartości społeczne. Abstrahując od tego niefortunnego porównania, ujednoznacznic należy, że test Turinga nie rozstrzygnie, czy roboty są zdolne do wyboru partnera, w tym do generowania uczuć, na czele z poczuciem odpowiedzialności – podobnie Goldfeder, Razin, „*Robotic Marriage and the Law*”, 152.

⁴⁷ Spełnianie przez humanoidy funkcji reprodukcyjnej oznacza postrzeganie robotów jako inkubatory sztucznie modyfikujące życie ludzkie, a więc stojące w sprzeczności z rozumieniem prokreacji w małżeństwie. Szerzej o stanowisku Augustyńskiego – zob. Robert Peter George, *Zderzenie ortodoksji. Kryzys prawa, religii i moralności*, przeł. Michał J. Czarnecki (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019), 114 i n.

⁴⁸ Por. całość za regulacjami (1) Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.); (2) k.r.o. Por. całość także za dyskursem (1) Ryznar, „*Robot Love*”, 357 i n. – zestawienie zagadnienia z ramami prawa rodzinnego w Stanach Zjednoczonych; (2) Goldfeder, Razin, „*Robotic Marriage and the Law*”, 139 i n.; (3) Rachel Maines, „*Love + Sex With Robots: The Evolution of Human-Robot Relationships* (Levy, D.; 2007) [Book Review]” *IEEE Technology and Society Magazine*, nr 4 (2008): 10 i n. doi.org; (4) Amuda, Tijani, „*Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective*”, 19 i n.

robotą z człowiekiem nie dotyczy [i długo jeszcze nie będzie dotyczyć – MB] praw robota, ale prawa człowieka do wyboru poślubienia robota^[49], tak odległa dyskusja o prawach robotów może być następstwem przyzwolenia na związki (małżeństwa) ludzko-robotyczne oraz równoległe upodmiotowienie prawnego statusu robota^[50].

4 | Uwagi końcowe

Relacjom pomiędzy człowiekiem a robotem towarzyszy zdecydowana złożoność. Inaczej należy postrzegać okazjonalne albo nawet trwające permanentnie kontakty seksualne z androidem niż ludzko-robotyczną zażyłość na miarę kohabitacji albo wręcz substytutu małżeństwa. Jeżeli trend społecznej fascynacji obejmie czynności seksualne z udziałem humanoidów, to w następstwie może zrodzić ludzką potrzebę więzi emocjonalnej z robotem, z którym człowiek będzie pozostawał we wspólnym pożyciu. Nieformalne związki ludzko-robotyczne umiejscawia się w sferze wolności seksualnej i obyczajnej człowieka. Z kolei argumentowanie za pozostawieniem przywilejów instytucji małżeństwa wyłącznie dla ludzi (z wykluczeniem humanoidów) wynika z przeświadczeń socjologicznych. Jak konstatuje Marek Rymśza – „małżeństwo nie jest sprawą prywatną”^[51]. Ponadto, pomimo wrażliwości prawa na zmiany „zdrowe prawo (...) nie chce być moralnie neutralne”^[52]. Z jednej strony działania prawodawcze stanowią wyraz odpowiedzi na zastaną rzeczywistość. Zaś z drugiej strony ustanowione normy kształtują przekonania, które przecież determinują zachowania społeczne^[53]. W imię przeświadczenia, że jednym z podstawowych zadań państwa jest umiejętne wyważenie interesów ogółu społeczeń-

⁴⁹ Cyt. za: G. Marchant w: Goldfeder, Razin, „Robotic Marriage and the Law”, 140.

⁵⁰ Zob. szczególnie (1) Mamak, *Źródła statusu moralnego robotów*, 139–154 oraz (2) Mamak, „Should criminal law protect love relation with robots?”, 1–10.

⁵¹ Cyt. za: Marek Rymśza, „Małżeństwo nie jest sprawą prywatną” *Więź*, nr 11–12 (2009/17), el. wiesz.pl. „Państwo nie zaprojektowało instytucji małżeństwa. Nie jest ono też wytworem religii. (...) Kulturowo osłabiona, a ważna społecznie, instytucja małżeństwa powinna otrzymać od państwa ochronę i opiekę” (ibidem).

⁵² Cyt. za: George, *Zderzenie ortodoksji. Kryzys prawa, religii i moralności*, 126.

⁵³ Podobnie Sherif Girgis et al., *Czym jest małżeństwo? W obronie związku mężczyzny i kobiety*, przeł. Michał Filipczuk (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019), 95.

stwa z interesami indywidualnymi, należy jednoznacznie opowiedzieć się za krytyką małżeństwa człowieka z robotem. W związku małżeńskim jako doniosłej instytucji prawnej nie ma miejsca na instrumentalizację stosunku seksualnego, która stanowi prymarną cechę związków niemażeńskich^[54], w tym także związku człowieka z robotem.

Antropomorfizacja androidów wykazuje cechy wspólne z przykładami quasi-mażeństw uchodzących za nihilistyczne – w odniesieniu do tradycyjnego rozumienia tejże instytucji^[55]. Różnicą pozostają fakt, że proces „oswajania” nieheteroseksualnych i niemonogamicznych związków wciąż ograniczony jest do czynnika ludzkiego. Propozycję relacji z robotem cechuje o wiele znacznie większa atrakcyjność, która może jeszcze gwałtowniej wyzwolić nowy ruch – roboseksualizm. Mowa nie tylko o ludzkiej ciekawości wobec nowych doznań, lecz przede wszystkim o zaprogramowaniu partnera seksualnego, a nawet życiowego. Wskazane możliwości technologiczne, które oferowałyby zaspokojenie oczekiwań (i to nie tylko seksualnych) nie mogą równać się z doświadczeniem pojedynczego człowieka^[56]. Ta poniekąd inżynieria rodziny (mażeństwa) tylko wzmaga trudność z oszacowaniem dalekosiężnych konsekwencji społecznych, w tym prawnych. W oparciu o literaturę antropologiczną dostrzec można nawet zapowiedź nieodwracalnych zmian w cywilizacji^[57]. Demonizacja humanoidów związana jest z wizją postępującej dehumanizacji, która zatrze zdolności rozróżniania relacji międzyludzkich od międzyrobotycznych oraz skutkować będzie utratą kontroli nad humanoidami^[58]. Stanowisko to słusznie racjonalizuje Kamil Mamak, podkreślając, że większym zagrożeniem wydają się nie same roboty, lecz sposób ich wykorzystania przez człowieka^[59].

Chociaż przedstawiona koncepcja nie przesądza, że małżeństwo z robotem zdominuje tudzież wyprze tradycyjny model, to poczynione

⁵⁴ George, *Zderzenie ortodoksji. Kryzys prawa, religii i moralności*, 117 i n.

⁵⁵ Ibidem, 112. Te same przesłanki legalizacji niektórych nietradycyjnych małżeństw, np. homoseksualnych, logicznie uzasadniają również legalizację małżeństwa ludzko-robotycznego, zob. np. Walter, „You May Kiss the AI: An Analysis of Whether Rationales for Legalizing Some Nontraditional Marriages Also Justify Legalizing Human-Robot Marriage”, 353.

⁵⁶ Choi, *Sex and marriage with robots? It could happen*, el.

⁵⁷ Richardson, „The asymmetrical »relationship«: parallels between prostitution and the development of sex robots”, 290 i n.; zob. także wypowiedź R. Arkin, cyt. za: Choi, *Sex and marriage with robots? It could happen*, el.

⁵⁸ Achenbach, *Programmed for Love*, el.

⁵⁹ Mamak, *Prawo karne przyszłości*, 71.

porównania mogą spotkać się z zarzutem hiperbolizacji. Jednak, jak dowodzi historia, granica tolerancji społecznej określonych zjawisk ulega stalemu przesunięciu wskutek presji poszczególnych środowisk^[60]. Zdaniem autora niniejszego artykułu, dyskusja o potrzebie ochrony (nie tylko instytucji małżeństwa) przed wpływem humanoidów ma szansę na upowszechnienie jeszcze w XXI wieku. Finalna refleksja nie sprowadza się zatem do pytania, czy czeka nas kolejne życie – *homo roboticus*, lecz jak możemy się na *homo roboticus* przygotować?^[61]

Bibliografia

Achenbach Joel, *Programmed for Love*. washingtonpost.com.

Amuda Yusuff Jelili, Ismaila B. Tijani, „*Ethical and Legal Implications of Sex Robot: An Islamic Perspective*” *OIDA International Journal of Sustainable Development*, nr 6 (2012): 19–28. ssrn.com.

Bali Teenager Passes Out Marrying Cow He Had Sex With. jakartaglobe.id.

Bendel Oliver, „Sex Robots from the Perspective of Machine Ethics”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy. 17–26. London: Springer, 2017.

British Woman Marries Dolphin. foxnews.com.

Campbell Murray, A. Joseph Hoane Jr., Feng-hsiung Hsu, „Deep Blue” *Artificial Intelligence*, nr 1–2 (2002): 57–83. doi.org.

Choi Charles Q., *Sex and marriage with robots? It could happen*. nbcnews.com.

⁶⁰ O „wzmózonej” presji regulacyjnej już u schyłku XX w., zob. Smoczyński, „Prawa człowieka a prawa rodziny (Watykan, 22–24 X 1998)”, 96; Uzupełniając zob. Jakub Pawliczak, *Zarejestrowany związek partnerski a małżeństwo* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), 29 i n.; Por. kasus Szwecji, którą w wyniku fali rejestrowania zawartych za granicą małżeństw poligamicznych, podjęła zmiany prawne, celem zapobiegania ich dalszemu uznawaniu, zob. Ministry of Justice, *New rules against foreign polygamous marriages*. government.se.

⁶¹ O tym, że *homo sapiens* nie jest ostatnim gatunkiem, zob. Yulianto, Shidarta, „Philosophy of Information Technology: Sex Robot and Its Ethical Issues”, 1149. Konkluzję wobec świadomego dążenia ludzkości do *homo roboticus* wystarczy zamknąć w uwadze francuskiej filozof Chantal Delsol – „Nowoczesny racjonalny człowiek to (...) ktoś powierzchowny, oddający się rozrywce (...) Zastanawiam się, czy ten *sapiens* jest naprawdę *sapiens sapiens*?”, cyt. za: Delsol, *Kamienie węgielne. Na czym nam zależy?*, 295.

- Coopersmith Jonathan, „Pornography, videotape, and the Internet” *IEEE Technology and Society Magazine*, nr 1 (2000): 27–34. doi.org.
- Delsol Chantal, *Kamienie węgielne. Na czym nam zależy?*, przeł. Małgorzata Kowalska. Kraków: Znak, 2018.
- Europe’s First Sex Doll Brothel*. vice.com.
- Gardocki Lech, *Prawo karne*. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Garlicki Lech, „art. 18”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. I, wyd. 2, red. Marek Zubik. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2016, LEX/el.
- Garlicki Lech, „Prawo karne jako ultima ratio. Zasada i praktyka jej stosowania”, [w:] *Prawo wobec problemów społecznych. Księga Jubileuszowa profesor Eleonory Zielińskiej*, red. Barbara Namysłowska-Gabrysiak, Katarzyna Syroka-Marczewska, Anna Walczak-Żochowska. 81–88. Warszawa: C.H. Beck, 2016.
- George Robert Peter, *Zderzenie ortodoksji. Kryzys prawa, religii i moralności*, przeł. Michał J. Czarnecki. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019.
- German man ‘marries’ his dying cat*. news.bbc.com.uk.
- Girgis Sherif, Ryan Timothy Anderson, Robert Peter George. *Czym jest małżeństwo? W obronie związku mężczyzny i kobiety*, przeł. Michał Filipczuk. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019.
- Girl weds dog to break ‘evil spell’*. news.bbc.co.uk.
- Goldfeder Mark, Yosef Razin, „Robotic Marriage and the Law” *Journal of Law and Social Deviance*, nr 10 (2015): 137–176. heinonline.org.
- Gołaczyński Jacek, *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa: C.H. Beck, 2017.
- Hall Lynne, „Sex with Robots for Love Free Encounters”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy. 128–136. London: Springer, 2017.
- Huang Kristin, *Chinese engineer ‘marries’ robot after failing to find a human wife*. scmp.com.
- Jecker Nancy S. „Nothing to be ashamed of: sex robots for older adults with disabilities” *Journal of Medical Ethics*, nr 47 (2021): 26–32. doi.org.
- Joshi Shamani, *Man Who Married His Sex Doll Opens up About His Marriage*, vice.com.
- Klesse Christian, „Polyamory: Intimate practice, identity or sexual orientation?” *Sexualities*, nr 1–2 (2014): 81–99. doi.org.
- Levy David, „Why Not Marry a Robot?”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy. 3–13. London: Springer, 2017.
- Levy David, *Love and Sex with Robots*. United States: Harper Perennial, 2007.
- Lloyd Seth, *Wired for romance*. latimes.com.
- „Man marries goat” *captivates millions*. telegraph.co.uk.

- Maines Rachel, „Love + Sex With Robots: The Evolution of Human-Robot Relationships (Levy, D.; 2007) [Book Review]” *IEEE Technology and Society Magazine*, nr 4 (2008): 10–12. doi.org.
- Mamak Kamil, „Should criminal law protect love relation with robots?” *AI & Society* (2022): 1–10. doi.org.
- Mamak Kamil, „Źródła statusu moralnego robotów”, [w:] *Blade Runner. O prawach quasi-człowieka*, red. Kamil Zaidler. 139–154. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021.
- Mamak Kamil, *Prawo karne przyszłości*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Man in India Marries Dog to Aton for Stoning to Death Mating Canines*. foxnews.com.
- Man-Made Women. The Sexual Politics of Sex Dolls and Sex Robots*, red. Richardson, Kathleen, Odland, Charlotta. Cham: Palgrave Macmillan, 2022.
- Miller Alan L., „The Woman Who Married a Horse: Five Ways of Looking at a Chinese Folktale” *Asian Folklore Studies*, nr 2 (1995): 275–305. doi.org.
- Mizerski Rafał, „Prawa człowieka a poligamia” *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego*, nr 7 (2016): 181–202. polona.pl.
- Motyka Krzysztof, „O nowej teorii prawa naturalnego, małżeństwie i wolności religii. W związku z książką Sherifa Girgisa, Ryana Thomasa Andersona i Roberta Petera George’a Czym jest małżeństwo?” *Studia z Prawa Wyznaniowego*, t. xxiv (2021): 25–66. doi.org.
- Nelson Dean, *Seven-year-old Indian girls »marry« frogs*. telegraph.co.uk.
- Nicholson, Rebecca, *The Sex Robots Are Coming review – Who’d have thought they’d have a soft Scottish accent?*. theguardian.com.
- Pawliczak Jakub, *Zarejestrowany związek partnerski a małżeństwo*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
- Piskorski Justyn, „Zwierzęta i prawo karne – perspektywa antropologiczna” *Humanistyczne Zeszyty Naukowe Prawa Człowieka*, nr 18 (2015): 153–162. humanrights.com.pl.
- Ptak Kaja, „Granice racjonalnego prawotwórstwa. Prawo i moralność wobec perwersji seksualnych” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 12 (2017): 23–33. sip.lex.pl.
- Retto Jesus, *Sophia, first citizen robot of the world*. Lima: ResearchGate, 2017. researchgate.net.
- Richardson Kathleen, „The asymmetrical »relationship«: parallels between prostitution and the development of sex robots” *SIGCAS Computers and Society*, nr 3 (2015): 290–293. doi.org.
- Rymsza Marek, „Małżeństwo nie jest sprawą prywatną” *Więź*, nr 11–12 (2009), el. wiez.pl.
- Ryznar Margaret, „Robot Love” *Seton Hall Law Review*, nr 2 (2019): 353–374. ssrn.com.

- Silver Carole G., „Animal Brides and Grooms: Marriage of Person to Animal”, [w:] *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*, red. Jane Garry i Hasan El-Shamy. 93–101. Armonk-London: M.E. Sharpe, 2005.
- Smyczyński Tadeusz, „Prawa człowieka a prawa rodziny (Watykan, 22–24 X 1998)” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1999).
- Sokołowski Tomasz, „Europejskie prawo rodzinne – pojęcie, zakres, źródła oraz wykładnia” *Europejski Przegląd Sądowy*, nr 5 (2006): 4–13.
- Sokołowski Tomasz, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*. Poznań: Ars Boni et Aequi, 2013.
- South Paul, „Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. Wisan” *The Urban Lawyer*, nr 3 (2011): 912–913.
- Suárez-Ruiz Francisco, Zhou Xian, Pham Quang-Coung, „Can robots assemble an IKEA chair?” *Science Robotics*, nr 17 (2018), el. doi.org.
- Szczuka Jessica M., Nicole C. Krämer, „Influences on the Intention to Buy a Sex Robot”, [w:] *Love and Sex with Robots*, red. Adrian David Cheok, Kate Devlin, David Levy. 77–83. London: Springer, 2017.
- Szukalski Piotr, „Rejestrowane związki osób tej samej płci we współczesnej Europie” *Dysfunkcje Rodziny. Roczniki Socjologii Rodziny*, t. XXI (2011): 169–184. repozytorium.amu.edu.pl.
- Szukalski Piotr, „Rodzina przyszłości w perspektywie demograficznej”, [w:] *Nowy ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach*, red. Ewa Rokicka, Jolanta Grotowska-Leder. 411–427. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013.
- Walter Nicholas J., „You May Kiss the AI: An Analysis of Whether Rationales for Legalizing Some Nontraditional Marriages Also Justify Legalizing Human-Robot Marriage” *Jurimetrics*, nr 3 (2020): 353–380. proquest.com.
- Yulianto Budi Shidarta, „Philosophy of Information Technology: Sex Robot and Its Ethical Issues”, [w:] *Rapid Automation: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, red. Management Association, Information Resources. 1458–1467. Hershey: IGI Global 2019. doi.org.
- Zarejestrowane związki partnerskie. europa.eu.

